

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (477)

Гелей С. Д.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ГАЛИЧИНА

У статті проаналізовано та з'ясовано вплив духовної спадщини Т. Шевченка на формування психології соборності української нації. Показано, як творчість Т. Шевченка сприяла консолідації українців Наддніпрянищини, Галичини, Буковини та Закарпаття, як вона впливала на розвиток літературної народної мови Галичини, на створення літературних, музичних, драматичних, образотворчих творів, як суттєво змінила суспільно-політичне життя та активізувала національно-визвольний рух у Галичині.

Ключові слова: Т. Шевченко, Галичина, "Кобзар", М. Шашкевич, І. Франко, народовський рух, галицькі письменники, українська інтелігенція, австрофільське рутенство, товариство "Просвіта".

Heley S.

TARAS SHEVCHENKO AND HALYCHYNA

In the article analyzed and determined the impact of the spiritual heritage of the T. Shevchenko on the formation of psychology of unification of Ukrainian nation. Shows how the creativity of T. Shevchenko contributed to consolidation of the Ukrainians Dnieper, Halychyna, Bukovyna and Transcarpathia, how it influenced the development of literary folk language of Halychyna, on the creation of literary, musical, dramatic, pictorial works as substantially changed the social and political life and has activated its national-liberation movement in Halychyna.

Keywords: T. Shevchenko, Halychyna, "Kobzar", M. Shashkevych, I. Franko, narodovs'kyj movement, Galician writers, Ukrainian intellectuals, avstrofil's'ke rutenstvo, organization "Prosvita".

Проблема живого зв'язку між Т. Шевченком і Галичиною привертала увагу дослідників протягом багатьох десятиліть.¹ Не втратила вона актуальності й сьогодні з огляду на гостроту проблеми формування сучасної української нації. Незважаючи

на заборону Т. Шевченка в імперській Росії, його твори стали відомими за її межами вже у 1840-х роках, передусім в Австрії, до складу якої входила Галичина.

У 1841 році письменник Євген Гребінка видав у Петербурзі український літературний альманах "Ластівка", де було вміщено п'ять творів Кобзаря. Вже наступного року Маркіян Шашкевич у листі до приятеля відгукнувся про цю книжку дуже прихильно. Отже, є підстави стверджувати, що перше ознайомлення галицьких діячів культури з творами Т. Шевченка відбулося в 1842 році через альманах "Ластівка". А з листа І. Вагилевича до Я. Головацького за 1 липня 1843 року дізнаємося, що саме тоді жителі Галичини вперше познайомилися з "Кобзарем". За однією з версій, поезії Т. Шевченка до Галичини привіз львівський купець Михайло Димет.²

У 1845-1846 роках через Прагу до Галичини потрапляють поеми "Тризна", "Гамалія", "Гайдамаки" та інші твори Т. Шевченка.³ Починаючи з революційного 1848 року, твори поета стали ще більше відомими і здобували в Галичині всенародне визнання. За словами І. Франка, "з упадком бюрократичного абсолютизму повіяло і в Галичині вільнішим духом. Сюди донеслася голосна пісня Шевченка і розбудила серед молодого покоління народолюбство зовсім іншого роду від того, яке уявляв собі Гушалевиц та подібні йому старші діячі".⁴ Можна сміливо сказати: культурно-національний рух, що почався в Галичині у 30-х роках XIX століття, значно посилюється після австрійської революції 1848 року, проте найбільший вплив на його розвиток мали поетичні твори Т. Шевченка. "Від самих 40-х років ціла плеяда поетів і писателів іде за слідом, творить, можна сказати, особну школу його подражателів, – писав І. Франко у Вступі до докторської дисертації "Політична поезія Шевченка 1844-1847 рр." – Могучий дух, котрим він натхнув нашу літературу, не перестав віяти й досі, і нема українського поета і писателя пізнішої доби, котрий би вільний був від впливу того духу. Ідеї, порушені Шевченком або положені ним в основу творів поетичних, остаються живі й досі і довго ще не перестануть бути провідними ідеями української літератури".⁵

Греко-католицький священник, галицько-політичний діяч, публіцист та літературознавець Остап Терлецький у брошурі "Слово Русина до всієї братії племені слов'янського про речі слов'янські", надрукованій у 1849 році в Парижі, повторив політичну концепцію кирило-мефодіївців "із незалежною Руссю-Україною в федерації слов'янських народів".⁶

Посилення впливу творів Т. Шевченка, інших письменників Наддніпрянщини на Галичину характеризувалося ще однією важливою обставиною. Позбавлена відповідних можливостей у себе на батьківщині значна частина української інтелігенції Наддніпрянщини перенесла свою громадську, наукову та видавничу діяльність за кордон, переважно в австро-угорську Галичину, що багаторазово збільшило роль зовнішньополітичного чинника в "українському питанні" у найменш прийнятному для офіційного Петербурга варіанті. "Коли ж та література в особах Шевченка, Куліша і Костомарова піднялась на вищу ступінь оригінальності і сили і почала захищати ширші верстви української суспільності, – писав І. Франко, – на неї посипались важкі удари з боку російського уряду, котрі хоч і не вбили її до решти, та все-таки надовго спинили її розвій і не дозволили їй вкоренитися в суспільності. В Галичині, слабосилій, темній та вбогій, до самого 1848 року діло стояло ще гірше. Самі первопочини літератури на народній мові опізнались тут супротив України майже о 40 літ, а для успішного розвою літератури не було ані інтелігентної публіки, ані письменного простолюддя. Все те треба було творити, підготовувати, а час не ждав, сусіди йшли наперед і своїм поступом пригнічували русинів, будячи в них

зневіру у власні сили і нахил – брати готове чуже, а не нищпорити коло свого дрібного, вузького та запізненого. Тільки більша політична воля після 1860 року трохи підняла силу і надію галицьких русинів і була початком нового розвою літературного, котрий, готуючись зразу переважно українською стравою, мусив з часом і чим далі, тим більше мусить і з свого боку мати вплив і на російську Україну".⁷

У російськомовній статті "Южнорусская литература", надрукованій 1904 року в "Энциклопедическом словаре" Ф. Брокгауза і І. Єфрона, І. Франко зауважив, що "толчком к новому украинофильскому движению среди галицкорусской молодежи послужило прежде всего ее ознакомление с поэзией Шевченка и с другими представителями украинской литературы. Изданные в 1859 г. в Лейпциге некоторые нецензурные стихотворения Шевченка впервые проникли в Галицию и поразили молодежь как что-то совсем новое и неслыханное. В 1860 г. появилось в Петербурге новое, более полное издание "Кобзаря", и для галицкорусской молодежи открылся новый мир. В этом мире она прежде всего увидела Украину, с ее степями, казачеством и "волей"! До сих пор она смотрела на все это глазами "Тараса Бульбы" и польских романтиков, особенно М. Чайковского, увлекаясь пышными картинами, но не чувствуя при этом ничего. Начинается усиленное подражание украинщине, сперва в костюме и манерах, потом, под влиянием антагонизма к полякам, все более глубокое; вырабатывается взгляд на необходимость пользоваться в литературе только народным языком".⁸

Потрапивши до рук студентської молоді, поезії Т. Шевченка викликали докорінні зміни у свідомості: їх переписували, передавали з рук у руки, вивчали напам'ять, пересилали у різні кутки краю. Михайло Павлик писав, що ці твори спричинили у Галичині "цілу революцію межи русинами", молодь "переписувала їх у тисячах примірників, читала й голосила їх скрізь, вчилася їх напам'ять і перший раз стала кріпко думати над незavidною та одною долею".⁹ "Коли з'явився у Станіславі один екземпляр "Гайдамаків", – згадував О. Терлецький, – то його за пару днів майже на шматки рознесли".¹⁰ Шевченків "Кобзар" став справжнім евангелієм української освіченої молоді в Галичині. Молодь побачила величну красу народного слова і всю нікчемність язичія, перетворилася на палкого пропагандиста української мови у громадському і приватному житті. Шевченкове слово розкривало народне життя, вперше заговорило про селянина, його тяжку долю. "Новий, нечуваний світ отворився нам із "Кобзаря", – писав О. Терлецький, – зовсім інакшим показався нам тепер мужик. Погорджений і зневажений донедавна, він нараз піднісся на висоту народного ідеалу і став в очах молодіжі німим, довготерпеливим мучеником, якого всі били, катували, надуживали, який своєю довговіковою боротьбою за свободу, за віру і правду урятував перед судом історії честь українського імені. Не мужик нам, а ми мужикові повинні служити, не мужик, а ми заслуговували на погорду і зневагу".¹¹

Характеризуючи вплив Т. Шевченка на галицьку людність, М. Павлик зазначав, що особливо тулилися до свого "батька, приятеля й брата" члени руських читалень. Досить буде зазначити факт, що народ руський ставить його тут усе нарівні з австрійським цісарем, культ котрого теж росте з читальнями й іменем котрого нарід руський захищається тепер від безправних замахів на руські читальні з боку правлячих кругів Галичини.

Під впливом творів Т. Шевченка, М. Шашкевича, Ю. Федьковича, П. Куліша, М. Костомарова на початку 60-х років серед молоді української інтелігенції в Галичині зароджується культурно-політична течія, яка проголосила клич любові до простого народу і самовідданого йому служіння. Прихильників цієї течії називали

"народовцями", або "українофілами". Вони спиралися на традиції національного відродження 30-40-х років, ідеали "Руської трійці" і Головної Руської Ради.¹²

Перша народовська громада під назвою "Молода Русь" виникла у Львові в 1861 році, згодом такі організації з'явилися у Тернополі, Самборі, Бережанах та інших містах краю. Кость Левицький згадував, що застав таку громаду в Станіславові у 70-х роках і бував на її сходинах як учень вищої гімназії.¹³

Думку К. Левицького поділяв О. Терлецький, який вважав, що "народовецький рух народився близько 1860 року, натхнений поемами Тараса Шевченка, які були сприйняті молодими галицькими інтелектуалами як пророче одкровення: "Молодіж з ентузіазмом читала Шевченка, першого і найбільшого хлопського поета в цілій майже Європі".¹⁴ Надрукована брошура 1867 року Данила Тянячкевича підсумувала основні положення народовської філософії: "[Ми є] ісповідники величного завіту нашого незабутнього кобзаря, Тараса Шевченка... Славимось 15-мільйоновим народом... ім'я його єсть руський чи український, земля, ньєнка його рідна, Русь-Україна. Завзяті вороги його — ляхи й москалі... З тим мужицьким, латами покритим, народом стоятимемо у купі, як вірні його діти".¹⁵

Основу народовського руху становили учні гімназій, студенти, вчителі, письменники, молоді священики, які розчарувалися у політиці консервативного австрофільського рутенства і на противагу зневіреном у власних силах москвофілам виразно проголосили ідеї самобутності та єдності всього українського народу. Народовці пропагували українську мову, літературу, традиції рідного народу, проте не розглядали соціально-політичні проблеми.

Ідеологами й організаторами народовського руху були: священик Данило Тянячкевич, учитель Омелян Партицький, письменники Володимир Шашкевич, Ксенофонт Климкович, Федір Заревич та журналіст Кость Горбаль. Згодом до них приєдналися старші українські діячі – Григорій Шашкевич, Степан Качала, Омелян Огоновський, Іван Лаврівський, Іван Борисикевич, Корнило Устиянович та Сидір Воробкевич.¹⁶

Народовці вважали, що "треба писати по народному, по мужицьки, бо ми мужицький народ і повинні працювати для добра того мужицького народу".¹⁷ В 1862 році у Львові почав виходити перший у Галичині літературний часопис "Вечорниці" (ред. Ф. Заревич, В. Шашкевич), який у популяризації творів Т. Шевченка відіграв важливу роль. Народовці організовувалися навколо журналів "Мета" (1863), "Нива" (1865), "Русалка" (1866). У цих виданнях друкували свої твори письменники Наддніпрянщини: Іван Нечуй-Левицький, Олександр Кониський, Пантелеймон Куліш, Михайло Драгоманов, Михайло Старицький. Із їх допомогою у 1867 році засновано літературний журнал "Правда" (ред. Володимир Барвінський).¹⁸ Ці видання матеріально підтримували українські меценати Платон Симиренко, Євген Чикаленко. "Народовська молодь Галичини, – писав Михайло Грушевський, – почула тепер за собою Україну, ту безмежну, могутню Україну, що видала великих героїв козаччини й нових діячів українського відродження, яких бачила поміж співробітниками своїх органів. З другого ж боку, участь придніпрянців скріплювала демократичний і поступовий напрям галицького українства, а це багато значило супроти переваги церковних і консервативних елементів у галицькому громадянстві. Для українців же забручанських, в тодішньому їх пригнобленню від усяких перепон і заборон, була Галичина наче вікном у свобідну далечінь українського розвою, що давала йому вихід навіть на випадок найбільших утисків з боку Росії".¹⁹ Саме тоді й зародилася думка про те, що у загальноукраїнському визвольному русі Галичина повинна відіграти роль українського П'ємонту.

2 вересня 1868 року міністр внутрішніх справ Австро-Угорщини затвердив статут товариства "Просвіта", а 8 грудня того ж року у Львові відбулися установчі збори Товариства. "Просвіта" стала першою народною освітньою організацією. Спочатку вона об'єднувала переважно молоду світську інтелігенцію. Її першим головою було обрано гімназійного вчителя Анатолія Вахнянина. Серед тих, хто представляв духовну і світську інтелігенцію старшого покоління, – Осип Заячківський, Григорій Шашкевич, Степан Качала, Омелян Огоновський, Юліан Лаврівський. "Молода інтелігенція, – писав І. Франко, – власне йдучи за покликом Шевченка, почала саяк чи так вияснювати собі програму діяльності, вияснювати свої відносини до святоюрства, до поляків, до власного народу і його потреб".²⁰

Молоді українофіли, за словами І. Франка, виносили зі своїх захоплень Т. Шевченком бажання зблизитися з народом, вивчити його мову, записати пісні. "Сближаясь с народом хотя бы с этнографической целью, – писав письменник, – молодежь убеждалась воочию в необходимости его просвещения и для этой цели основала в 1867 г. во Львове "Просвіту" – общество для издания популярных книг, существующее и до сих пор и издавшее 284 номера брошюр, в числе более миллиона экземпляров. Это были два самые ценные приобретения галицкого украинофильства 60-х годов".²¹

Характеризуючи діяльність народоців на цьому етапі, Михайло Драгоманов зауважив, що в них почала зменшуватися неприхильність до Польщі, а залишилася лише неприхильність до Москви. "На прилюдних відчитих висувались уперед такі речі, як "Сон" (1870 р.), а такі як "Гайдамаки", ховались назад".²² Вчений дорікав галицьким народоцям, українофільській пресі, товариству "Просвіта" та Товариству імені Шевченка за неглибоке, поверхове сприйняття творчості поета. У праці "Шевченко, українофіли і соціалізм" М. Драгоманов писав: "Мало чим більше послужили молебні Шевченкові і навіть самий "Кобзар" Шевченка й у Галичині, хоч там вільно було й печатати, й читати "Кобзаря", й говорити про нього прилюдно. Ми бачили, як крутять із "Кобзарем" ті, що справляли молебні його авторові. Ми знаємо, що Шевченко не вирятував галицьких народоців од спілки з магнатством і ультрамонтанством, яка готова вже була скріпитись укінець на виборах у державну австрійську думу в 1873 р., коли українофільська газета розпускала передвиборні маніфести свого депутата (о. Качали), в яких іменем 16-мільйонного русино-українського народу проклинався "лібералізм", "цивільні шлюбні" і т. ін. Молебні Шевченкові не вирятували членів "Просвіти" од годування галицького народу дяківськими книжечками й не примусили Товариство імені Шевченка видати хоч одну книжку для народу і навіть дати місце в своїй заложеній на українські гроші друкарні з тавром славного народолюбця справді народолюбним пробам молодих галицьких письменників, коли воно наймає ту друкарню ультрамонтанам "Руского Сіону" і купцям горілок і т. ін. на етикетки. Не вирятували молебні Шевченкові галицьких народоців і од доносів на українських "нігілістів", "соціалістів", які теж себе вважали за синів Шевченка!"²³

М. Драгоманов звернувся до молоді так званого москвофільського табору, що видавав газету "Друг", із трьома листами, в яких критикував їх за культурну і наукову відсталість, за лінивість мислення, за відсутність етичного ідеалу, вказував на моральний обов'язок служити власному народу. М. Драгоманов також різко критикував тодішню галицьку літературу за її невисоку художньо-ідейну вартість.

2 лютого 1886 року І. Франко звернувся до М. Драгоманова з проханням допомогти своїми порадами підготувати ювілейний номер часопису "Зоря", присвячений 25-им роковинам смерті Т. Шевченка. "Знаючи, що у всяких справах, дотикаючих

нашої літератури, Ви один з найкомпетентніших людей, а спеціально про Шевченка знаєте більше других, я удаюсь до Вас з проською допомогою нам, коли ласка Ваша, до видання такого номера, допомогти і порадою, і працею".²⁴

У наступному році М. Драгоманов звернувся з Женеви до земляків з приводу відзначення 25 роковин смерті Т. Шевченка з пропозицією публічно заявити про українські політичні прагнення: "Теперешні роковини смерті великого русино-українського поета вимагають подібної маніфестації, а ця маніфестація була б початком до заосновання незалежної прогресивної русино-української партії, котра б мала на оці тільки інтереси всього русино-українського народу (в Австро-Венгрії, як і в Росії), а підставою своєю мала би випробовані науково ідеї сучасної європейської освіти".²⁵

Високо оцінюючи вплив М. Драгоманова на галицьку інтелігенцію, І. Франко водночас бачив розбіжності у підходах до оцінки творчості Т. Шевченка: "Тільки тямлячи се, ми зрозуміємо, чому Шевченко власне в сих сферах (українська, помосковлена інтелігенція Лівобережної України – С. Г.) здобув собі значення і вплив як ворог кріпацтва, як проповідник волі селянської, його ширше, національне значення лишилося закрите для них і в значній часті закрите й для Драгоманова аж до кінця його життя. Годі здумати собі повнішого контрасту, як те розуміння Шевченка на Лівобережній Україні, якого речником був і Драгоманов, а те яке бачимо, хоч без такого глибокого і систематичного викладу, в Галичині. Там Шевченко важний головно як протест проти кріпацтва, проти заскорузлості та кастового егоїзму в суспільстві, а тут як речник національних ідей, як поет, що обняв душею всю Україну, оживив її минувшину і п'ятував тих, що мучили й мучать її".²⁶

Хибним і одностороннім вважав І. Франко також погляд Миколи Дашкевича (якого відносив до талановитих істориків української літератури), відповідно до якого "малорусское племя не может занять отдельного места в национально-культурной федерации славянских племен: теперь, когда повсюду (?) среди славян обнаруживается признание верховенства русского языка и величия русской литературы, более чем когда-либо немислимо и неуместно (???) создание вполне самобытной литературы на малорусском наречии, которое не составляет отдельного языка".²⁷ Галичанам М. Дашкевич дорікав за те, що вони "занадто високо цінять безцензурні вірші Т. Шевченка, а особливо його напади на москалів "и из-за временных невзгод малорусской народности упускают из виду великое будущее русского народа, обусловленное единением его племен".²⁸ Такими "временными невзгодами" І. Франко вважав Емський указ царського уряду від 18 травня 1876 року, яким обмежувалося вживання української мови на театральній сцені, у публічних виступах та у книгодрукуванні, цензуру, адміністративну сваволу і самодурство. "Ті "временные невзгоды", – на думку письменника, – попросту компрометують саму ідею єдності руських народів, так що чоловікові незалежному і самостійному просто встидно говорити про "единение", "великое будущее", там, де брат брату наступає ногою на горло і кричить: або гинь, а ні – то смерть твоя!".²⁹

На початку 80-х років поезія Т. Шевченка в Галичині не лише набуває все більшої популярності, а й викликає все активніший дослідницький інтерес. Вона була одним із найвизначніших стимулів у літературній і громадській діяльності І. Франка. За словами Михайла Бернштейна, "в історії української літератури не було такого митця, який би подібно Франку з такою повнотою відчував би, із психологічного, художньо-мистецького, ідейного погляду, багатство і глибину спадщини Шевченка, а її дослідження, популяризацію зробив би справою честі цілого життя, хто б з такою силою переконливості підніс би скарби його музи як знамено передового українського письменства".³⁰

У 1881-1882 роках на сторінках журналу "Світ" була надрукована перша шевченкознавча розвідка І. Франка "Причинки до оцінення поезії Тараса Шевченка". Згодом І. Франко написав низку віршів про Т. Шевченка: "Шевченко і поклонники", "В XXIII-ті роковини смерті Тараса Шевченка", "Могила Тарасова", "В двадцять п'яти роковини смерті Тараса Григоровича Шевченка".

В останньому вірші І. Франко запитує:

І хто розбудить нашу "правду п'яну"?
І хто голодним дасть поживний хліб?
Тарасе, батьку, наш замучений пророче –
Чи скоро буде світ по тій страшенній ночі?

Серед творів І. Франка про Т. Шевченка особливий інтерес викликав вірш "Шевченко і поклонники", в якому він висловив свою повагу до поета і водночас зі всією відвертістю засудив тих, хто любив Т. Шевченка тільки на словах.

Апостол правди і науки,
Котрого ждав ти день по дню,
Прийшов, простяг потужні руки –
І легіон ім'я йому.

Но ті, що змаленьку кормились
Дум твоїх скорбних молоком.
Що всьому світові хвалились
Тобою, с в о ї м співаком,

Ті, як нового гостя вздріли,
Позатикали вуха всі,
А то й в поліцію побігли,
Низькопоклонники твої.

Не зберігся, на жаль, ранній вірш І. Франка про Т. Шевченка "Всхід сонця", виголошений на вечорі, присвяченому пам'яті поета у березні 1876 року.³¹

За понад тридцять років І. Франко написав близько 70 літературознавчих статей, рецензій, заміток про життя і творчу діяльність Т. Г. Шевченка. Цим працям, за словами М. Бернштейна, "властиві глибина думки, наукова обґрунтованість, тонкість спостережень, багатоаспектність в аналізі і синтезі".³² Додамо від себе: І. Франко був і залишається найбільшим шевченкознавцем. Навряд чи знайдемо сьогодні серйозне дослідження творчості Т. Шевченка, в якому б його автор не спирався на оцінки І. Франка.

І. Франко першим зауважив, що науковий метод дослідження спадщини поета напряму залежить від загального стану суспільної думки, принципів філологічної науки, що в умовах Галичини позначилися на вивченні творчості Шевченка. "А хоть дехто й брався до критикования і пояснювання творів Шевченка, – писав І. Франко, – то робилось се без належної наукової методи, критика оберталась в вузькім кружку, обмежувались не раз тільки пересказанням полатаною прозою того, що Шевченко висказав стихами. Дві хиби нашої школи і нашого образования – застарілість наукової методи і застарілість самих поглядів на життя, світ і історію – не давали розвистись у нас критичній думці".³³

Ці хиби І. Франко бачив у працях О. Партицького і О. Огоновського – суб'єктивно-поверхові судження, брак "генетичного методу" в самому підході до предмета дослідження. Аналізуючи працю О. Партицького "Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка", він зауважив: "...Шевченко бересь в ній як цілість, як щось одностайне, викінчене і скристалізоване в собі, вважаєсь радше твердим і недвижним, хоть ясним хрусталем, ніж чоловіком, що зміняєсь і розвиваєсь: значить, недостача генетичної методи".³⁴

З 14 по 26 листопада 1891 року в газеті "Kurjer Lwowski" І. Франко опублікував чотири статті під загальною назвою "Українські "народовці" і радикали", які присвятив характеристиці українофільського руху в Галичині. "Ми вже згадували, що напрям цей виник у нас в основному під впливом творів Шевченка, до того ж творів, друкованих у Росії і просіяних через сито царської цензури, – писав І. Франко. – В силу загального психічного закону, що людина ззовні сприймає найлегше і перетравлює тільки те, до чого вона підготовлена вихованням, суспільним становищем, ступенем освіти й ін., з творів великого українського співця галицька молодь перейняла і зрозуміла тільки деякі уявлення, поняття і антураж, не дійшовши зовсім до основи його суспільних і філософських поглядів. Отже, з творів Шевченка зроблено висновок про якусь самостійну Україну, могутню і нещасливу, про козаків, що являють собою ідеал лицарства, відваги і патріотизму, про поляків та москалів як гнобителів цієї України".³⁵

Філософську схему таких поглядів І. Франко охарактеризував словами: "зла доля або ж господь-бог стоїть як над окремою людиною, так і над народами; сльози – єдиний засіб боротьби з долею, прокляття ж є зброєю слабших проти насильства і т.д."³⁶

Молоді люди, на думку І. Франка, навіть не намагалися виробити собі будь-яких ясніших поглядів: "Буйна фантазія, марення, що розпливалися в розкішних краєвидах України, степів і ярів, в широких, хоча і неясних уявленнях про козацьку волю і славу, про славетне минуле, про боротьбу за віру і тому подібне заступали їм реальний світ. А коли молодечі пориви від слів штовхали їх до діла, то вчинки були страшенно подібні до їхніх понять".³⁷

Було винайдено так званий козацький одяг. Люди, які ніколи не бачили справжніх козаків, скопіювали ліvreю панських лакеїв, що намагалися наслідувати козаків, і цю відзнаку, яку І. Франко назвав шляхетським "балагульством", вони сприйняли за український національний одяг. З уявних козаків було скопійовано задержуватий, а нерідко грубуватий тон і зловживання горілкою. Мода на "козацтво", започаткована у Львові, як епідемія, ширилася по всій Галичині. Засновувалися громади гімназійної молоді, що, за словами І. Франка, виглядали товариствами зовсім невинними. Це не були навіть гуртки для самоосвіти; "збиралися там, декламували вірші Шевченка, фантазували про Україну, нарікали у найзагальнішій формі на "ворогів" і "тиранів", під якими розуміли всіх – від ляха і москаля до професора, котрий вчора поставив двійку замріяному декламаторові".³⁸

І. Франко звернув увагу на те, що давніші бійки шкільних вихованців із євреями змінилися боротьбою з кацапами. Під кацапами письменник розумів русинів старшої генерації, які дотримувалися старих святоюрських поглядів, користувалися церковнослов'янською мовою, скептично ставилися до українофільських марень. Гарячі диспути, що велися між тими двома угрупованнями (І. Франко називав їх "батьками" і "дітьми"), не давали жодних позитивних результатів. "А тим часом обидві сторони мали одні і ті ж самі хиби, обидві не мали ясної провідної думки, бо

не бачили реальних стосунків, не бачили народу і його потреб, а витали у сфері якоїсь вищої політики, якихось ідеалів, одірваних від життя".³⁹

У статті "Ще в справі Гуса" І. Франко солідаризувався із заявою "Академічного братства" про те, що "ту почесь, яку віддають "народовці" Шевченкові на своїх вечорах і в своїх виданнях, знижуючи і обтинаючи його суспільно-демократичні погляди до рівня своїх клерикально-ретроградних прагнень", відділ нашого Товариства вважав скоріше зневагою пам'яті українського поета".⁴⁰

Характеризуючи поетичну творчість Юрія Федьковича, на той час австрійського офіцера, людини талановитої, хоч і без освіти, І. Франко зазначив, що поетичні твори Т. Шевченка мали на буковинського поета потужний і водночас фатальний вплив. "У своїх перших поезіях Федькович був поетом оригінальним, оспівував пригоди реального жовнірського життя. У нього "була спосібність зазирати безпосередньо в самі глибокі тайники життя народного і людської душі, було знання народних звичаїв і народних типів, було знання бесіди людової і той чаруючий дар приймання людських душ, котрого не дасть ніяка наука і ніяка рутин".⁴¹ Проте під впливом Т. Шевченка він утратив реальний ґрунт під ногами і став писати якісь химерні твори, де наслідував лише форму виразу Т. Шевченка. Галицькій молоді саме ці твори подобалися найбільше. Їх переписували, передавали один одному, декламували і навіть за громадські кошти видавали. Натомість творів справді гарних і оригінальних, його повістей і оповідань із жовнірського і гуцульського життя майже не помітили. Нікому виявилось заохотити автора до дальшої праці саме на цьому шляху, і незабаром він залишив його".⁴²

Звісно, Ю. Федькович не був такою геніальною людиною, як Т. Шевченко, а тому вміння спостерігати життя, аналізувати, робити висновки відзначалися поверховістю. В Галичині і в Буковині не знайшлося людей більш освічених та інтелігентних, які могли би позитивно вплинути на його розвиток. "Его желание сделаться национальным южнорусским поэтом, в связи с неясным пониманием его задач и роли, – писал І. Франко, – толкнуло его на совершенно ошибочный путь; он начал писать большие и совсем мертвые драмы из неведомого ему украинского прошлого ("Довбуш", "Богдан Хмельницкий"), пытаясь из отрывков народных песен воспроизвести древний мифический эпос. По мере того, как он удалялся от жизни и ее жгучих интересов, его еще более перестали понимать; пришли разочарования, и Федькович в начале 70-х годов в самом пессимистическом настроении ушел в свои гуцульские горы".⁴³

І. Франко визнав правдивою думку про те, що із заснуванням "Просвіти" закінчилося галицьке українофільство. Воно було так само романтичним, спиралося на мрії і фантазії, також виявилось далеким від реального галицького народу, як і аристократичне святоюрство. Галицькі патріоти любили Україну, про яку мали туманне уявлення, захоплювалися мовою Т. Шевченка і П. Куліша, а мови власного народу добре не знали, підносили до небес українські думи й пісні і водночас не цікавилися піснями, які співав галицький народ".⁴⁴

Кризу українофільства І. Франко продемонстрував на прикладі діяльності О. Партицького, який у книжці "Провідні ідеї в поезіях Т. Шевченка" висловив сміливі погляди щодо радикальних думок Т. Шевченка про "церкву домовину", про те, що після розвалу "церкви-домовини" з-під її руїни постане Україна. Однак згодом О. Партицький став захисником поміркованого, навіть консервативного політичного напрямку. Подібна еволюція відбулася також у поглядах Володимира Барвінського, Данила Танячкєвича та інших українофілів, які спочатку поклонялися Т. Шевченкові, а згодом стали політичними опортуністами. "Цілком очевидно, – писав І. Фран-

ко, – що цей напрям, уже не українофільський, а галицький, національний, продиктований умовами цього краю, а ще більше власними, а не тимчасово позиченими у Шевченка поглядами окремих осіб і гуртків галицьких русинів..."⁴⁵

У виданнях "Просвіти" відображалися основні погляди на простий народ і народне життя – не радикального і ліберального українофільства, а консервативного, малоосвіченого, а в політичній економії просто наївного українського духовенства. ""Молися і працой", "ощадливість і тверезість", "віра і лояльність" – ось, на думку І. Франка, головні засади, головні практичні поради, які вмiли подати українському народові ті самі, що між собою дискутували про "церкву-домовину" і з запалом декламували Шевченків "Заповіт":

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!"⁴⁶

Народовський табір, малочисельний і малоосвічений, цікавився лише проблемами минулих часів або мовними питаннями. Крім вшанування пам'яті Т. Шевченка, було видано всього кілька книжечок товариства "Просвіта", передруковано низку шкільних підручників. Інтелігенція остаточно віддалилася від народу, його життя та інтересів. Важко було навіть відрізнити українство народовців від московства москвофілів. На думку І. Франка, дотримувалася навіть якась тиха згода в обох партіях не говорити про ті протиріччя, що існували між партіями. Мало хто з інтелігенції виступав перед народом, хіба що перед виборами. А якщо й виступав, то висував дві кардинальні точки зору: "ми всі русини і повинні держатися купи, і ми, поперед усього ми, повинні дякувати цісарю за його безмірні добродійства і просити у нього ще того й того. Ані основ конституційного життя, ані азбуки економічної та соціальної науки ніхто не пробував в'яснити народові. До самого 1880 року вся маса нашого народу жила в поглядах, що найвищу і самотню владу у державі має цісар, що він може все зробити і від його волі все залежить".⁴⁷

У другій половині 70-х років для національного розвитку виникла ще одна небезпека. Навіть ті дві невеличкі групи інтелігентів, що визнавали себе українцями в Росії і в Галичині, могли розійтися в різних напрямках назавжди, стати ворогами замість союзників. "Ми знаємо, – писав І. Франко, – що в 60-х роках народний рух серед нашої тодішньої молодіжі був породжений віщим словом Шевченка, сильним особистим впливом Куліша і інших українців, значить, його вихідною точкою були ідеї й погляди, вироблені на Україні. На підмогу сьому рухові прийшов самотній у австрійській Русі сильний і оригінальний талант – Федькович. Але в другій половині 70-х років усі три ті джерела майже висохли. Куліш від часу "Мальованої Гайдамаччини" та "Истории воссоединения" з батька і пророка зробився ренегатом; Шевченко, через надуживання його поезій до декламацій та наслідком мертво-схоластичних коментаріїв Ом. Огоновського, зробився збіркою гарних, а іноді неестетичних фраз, а церковний авторитет, здавалося, готов був ось-ось кинути на нього анафему".⁴⁸

У праці "Критичні письма о галицькій інтелігенції" (1878) І. Франко засудив обмеженість традиційних галицьких "апостолів" народовства і москвофільства, – той руйнуючий вплив, який вони справляли навіть на деякі здорові демократичні елементи тодішнього суспільства, намагався внести "бодай кілька променів критичного світла в той непроглядний сумерк переходової епохи, серед котрої приходилося

жити".⁴⁹ На його думку, за тридцять років "відродження" Галичина не народила жодного значного письменника чи вченого, жодного розумного політика, жодного діяча на ниві освіти, виховання, публіцистики, нічого, що могло би свідчити про здоровий розвиток інтелігенції.

У статті "Михайло П[єтрович] Старицький" І. Франко зауважив, що Т. Шевченко забрав з собою на той світ цілий період української літератури, окрему, приаманну лише йому, манеру поетичної творчості, лише йому властивий індивідуальний стиль. На перший погляд здавалося, що наслідувати Т. Шевченка дуже легко. Однак те, що робили інші, було схоже на паперову квітку, в гіршому разі – на карикатуру. "Та проте враження Шевченкової поезії було таке сильне, чар його слова такий тривкий, що в розумінні многих українців укр[аїнська] поезія могла виявляти себе тільки в тій, Шевченком усвяченій формі, тільки його стиль видавався справді поетичним, тільки його мелодії "відповідали духові української національності", тільки в тім напрямі треба було йти далше".⁵⁰

Водночас І. Франко поділяв думку Павла Грабовського щодо впливу Т. Шевченка на національно-культурний розвиток у Галичині: "Чим в 1845 р. був Шевченко для Києва, тим ще в більшій мірі він зробився в 60-тих рр. для Львова і всієї австрійської Русі. Його ім'я зробилось окликом, під яким почало збиратися все, що пробудилося і думало". П. Грабовський також згадав про стан української мови в Галичині, про працю Товариства імені Шевченка та товариства "Просвіта", показав вплив творчості Т. Шевченка на творчість І. Франка, В. Стефаника та інших письменників, "що з глибоким співчуттям і безпощадним реалізмом малюють важку долю галицького селянина".⁵¹

П. Грабовський гостро засудив епігонство як явище, що, на його думку, характеризувало не так розвиток літератури в Галичині, як на Східній Україні, де письменники "засвоїли собі слабкі боки музи батька Тараса, його ідеалізацію минулого і все ще вправляються в складанні псевдоісторичних і псевдонаціоналістичних писань".⁵² Однак І. Франко не вважав, що подібна критика може відноситися до таких майстрів художнього слова Наддніпрянщини, як Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький, Іван Карпенко-Карий та цілої плеяди молодших українських письменників-реалістів.

Про вплив творчості Т. Шевченка на українську Галичину писали також Корнило Заклинський, Омелян Огоновський, Федір Свистун, Василь Щурат, Данило Танячків, Ксенофонт Климкович та інші.

Активний діяч студентського руху в Чернівцях К. Заклинський виступив із статтею "Самостійність України в Шевченка", в якій зазначив: "Шевченко перший в нашій обновленій літературі висказав сміливе слово в справі культурної, політичної та економічної незалежності України... Шевченкові прийшлося будувати храм національної свідомості, класти нові ідеї. Насамперед мусів він зазначити нашу повну національно-культурну незалежність від Москви: "На Москалів не вважайте – нехай вони собі пишуть по своєму, а ми по своєму: у їх народ і слово, і в нас народ і слово, а чиє краще, нехай судять люди".⁵³

Характеризуючи поему "І мертвим, і живим...", О. Огоновський стверджував, що саме в цьому творі знайшла своє публіцистичне втілення Т. Шевченка національна політична програма, яка була характерна для всієї творчості поета.

У 1885 р. у Львові вийшла друком брошура Ф. Свистуна "Чем есть для нас Шевченко", де він писав: "У душі Шевченка схований зародок міцного почуття релігійного, й усвідомлення залежності людини від вищої істоти, що управляє світом, проступає в усіх його творах. Священне писання... залишило незворушні

сліди так у його думках, як і в способі викладу почуттів".⁵⁴ Ф. Свистун вважав, що український рух у Галичині зовсім не віддаляв галицьких русинів від великого руського світу, а навпаки, зближував. "Симпатії руської інтелігенції до народу та тісна св'язь їх між ними чинили й чинитимуть питання життя або смерті руської народності в Австро-Угорщині, а ту симпатію збудили й скріпили аж українські твори, а поперед усього Шевченко. Се головню заслуга його й його прихильників, що вибили з голов молодіжі шляхоцькі польські ідеї супроти народу та и виперли з розмови між русинами мови чужі, а завели руську. З підмогою українських авторів галицькі русини заінтересувалися більше Україною і тим самим цікаві були дізнатися про справи Росії, де жили й діяли українські твори та їх герої – козаки й простий народ".⁵⁵

М. Павлик схвалив позицію автора, який "так влучно та цупко дає есенцію поетичної діяльності Шевченка і так тверезо та правдиво оцінює вплив його на підняття руської народності в Галичині, як досі ніхто з галичан, коли не числити зовсім доброї, зрештою, праці одного із стовпів галицьких народовців проф[есора] Партицького, п[і]д заголовком "Провідні ідеї в поезіях Т. Шевченка" (Львів, 1872). Та ся праця ввірвалася, на жаль, на першій випуску, і нема найменшої надії на скінчення її в первісній напрямі, відповіднім духові творів Шевченка, бо тепер, ми певні про се, сам д[обродій] Партицький з грозою мусить дивитися на се своє еретичне діло".⁵⁶

У 1862 році в часописі "Вечорниці" Д. Тянякевич під псевдонімом Будеволя помістив "Слівце правди Dziennik'owi Literack'omu про нашого батька Тараса Шевченка".

Характеризуючи автора праці, І. Франко зазначив, що Д. Тянякевич багато писав на різні теми і відзначався надмірними емоціями і браком знання. У 60-х роках він мав значний вплив на учнівську молодь. Проте це вплив, що мав надміру пустої патріотичної фразеології і повної безкритичності, а тому був більше шкідливим, ніж корисним. "І пізніше у всіх народовецьких організаціях він любив виступати в ролі пророка і патріота, але ані в одну справу не вмів вглянути розумно і фахово, і був визначним чинником радше забагнення, ніж розвою галицького українофільства".⁵⁷

Авторами ряду змістовних праць про творчість Т. Шевченка були також Степан Смаль-Стоцький ("Ідеї Шевченкової творчости", "Читанє Шевченкових поезій" (1914)); Василь Щурат ("Чернець", "Шевченко і Єремія", "Шевченко і поляки" (1917)); Володимир Дорошенко ("Шевченко і його думки про українські справи" (1921)); Михайло Возняк ("Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії" (1924)).

Значну увагу галицькі культурні діячі приділяли виданню творів Т. Шевченка. Першим це зробив народовецький часопис "Вечорниці", який протягом 1862-1863 років опублікував значну кількість поетичних творів Т. Шевченка.

У 1865 році Ксенофонт Климкович видав у Львові поему Т. Шевченка "Сон". 1867 року тут з'явилось перше двотомне видання "Поезії Тараса Шевченка", де було вміщено понад 200 творів поета. Того ж року учні Станіславівської гімназії на власні кошти видали в Коломиї збірку творів під назвою "На пам'ятку шостих роковин смерті славного нашого батька Кобзаря Тараса Шевченка".

Слід зазначити, що видання Шевченкових творів у Галичині не завжди були якісними, про що І. Франко писав: "Культ Шевченка в Галичині викликав значне число більших або менших видань – виборів із поезії Шевченка, більше або менше кастрованих відповідно до вимогів чи то шкільної педагогії, чи то взагалі "естетичного" смаку "нашої публіки". Першим повним і науково обробленим виданням

мало бути задумане Товариством ім. Шевченка видання збірними силами, яке, однак, фактично взяв в свої руки сам проф. Омелян Огоновський. Його двотомове видання з р. 1893 не було, однак, ані повне, ані науково оброблене, і своєю науковою вартістю щодо тексту не стояло навіть на висоті празького "Кобзаря". Значно повніше, але значно гірше упорядковане, популярне видання приготував Юліан Романчук і видав коштом товариства "Просвіта" в однім томі".⁵⁸

1898 року в Коломиї вийшла окремою книжкою поема "Гайдамаки" з ілюстраціями О. Сластіона, запозиченими з однойменного петербурзького видання, а в 1903 році поетеса Костянтина Малицька видала збірку драматичних сенок "Вінок на могилу Шевченка". 1908 року двотомне видання "Кобзаря" здійснив І. Франко. Він перевіряв тексти Шевченкових творів, уточнив дати і місце написання, подав ґрунтовні примітки. Виданий І. Франком "Кобзар" був у той час найповнішим і найкращим з огляду на науковий рівень підготовки.

У передмові до першого тому письменник знову звернув увагу на те, що у виданнях 1893-1898 та 1902 років "порядкують Шевченкові твори нераціонально, оба не дають повного навіть як на той час зводу варіантів і оба вставляють у свій текст із доступних їм варіантів звичайно найменше відповідні".⁵⁹ Перевіривши перший том видання О. Огоновського, І. Франко "переконався, який занедбалий текст дають наші галицькі видання та як багато праці потрібно для її успішного довершення".⁶⁰

У Галичині з'явилася друком також низка інсценізацій Шевченкових творів. Це, зокрема, "Фрагмент зі "Сну" в I дії" Василя Пачовського, "Відьма" О. Ходимчука, "Старе й нове покоління (на теми Шевченка)" Володимира Масляка та ін. Загалом наприкінці XIX – на початку XX століття у Галичині вийшло в світ 36 окремих видань творів Т. Шевченка загальним накладом 113 500 примірників.⁶¹

Галицькі часописи нерідко публікували матеріали, які відтворювали негативне ставлення російської влади до тих інституцій або окремих осіб, що намагалися популяризувати творчість Т. Шевченка. Так, 13 липня 1904 р. у Центральному комітеті з питань іноземної цензури було зроблено огляд публікацій львівської газети "Діло" за 1885 рік про політику Російської імперії щодо української мови та літератури. За інформацією авторів огляду 27 число газети повідомляло про те, що Головне управління у справах друку не дозволило випускати у світ окреме видання поеми Т. Шевченка "Гайдамаки", включеної до повного видання "Кобзаря", а також біографію Т. Шевченка.⁶²

У 34-35 числах газети було розміщено листа з Петербурга про панахиду, відправлену за упокій Т. Шевченка, де повідомлялося, що „преследование и запрещение всего малорусского доходит до комизма: завтрак и обед по этому случаю были запрещены; концерт был дозволен, но нельзя было напечатать на афише, что это концерт малорусский, в память Шевченки, что сбор пойдет на школу его имени. Артистам императорских театров запрещено было участие в концерте. Въезд в Петербург Старицкому и Кропивницкому с их труппами тоже был запрещен. Все это меры против "хохломани", которой тут без всяких оснований опасаются [...]".⁶³

У цьому ж огляді повідомлялося, що київський цензор Володимир Рафальський просив Головне управління у справах друку заборонити поему Т. Шевченка "Катерина", адже в ній нібито розпалюється ворожнеча до москалів, тобто "великоросів".⁶⁴ Газета "День" відповіла: "Закони антропології у будь-якому випадку візьмуть своє, незважаючи ні на які заборони".⁶⁵

Важливим стимулом до розгортання суспільно-політичної та культурно-освітньої роботи в Галичині стало відзначення 100-річчя від дня народження

Т. Шевченка. На урочистій академії, що відбулася 27 червня 1914 року у Львові, поет Богдан Лепкий у вірші "Два голоси" дав візію грядущої історичної епохи, визволеного і возз'єданого українського народу:

А я кажу вам: день іде,
Іде така година,
Коли ні тут, ні там, ніде
Кордонів жодних не буде,
Лиш даль далека, синя.⁶⁶

У маніфестаційному поході 28 червня 1914 року, що розгортався під гаслом "Вставайте, кайдани порвіте!", вулицями Львова пройшло декілька тисяч членів "Січей" і "Соколів". Окремою колоною прокрокували від Оперного театру по вулиці Легіонів до центра міста і далі, по Академічній, члени Українського Січового Союзу та окрема чета студентів в одностроях на конях. Цим завершився передвоєнний період національно-патріотичного студентського руху Галичини і Буковини початку ХХ століття.⁶⁷

Один із керівників "Молодої України", член Загальної Української Ради, який загинув під час облоги Галича 28 червня 1915 року, Теофіль Мелень у промові на Шевченківському святі УСС у Коші в замку Мукачєвого, де брало участь понад 600 стрільців, заявив: "Шевченкові ідеали поширилися і вкорінилися широко в масах українського народу, а найкращим доказом цього є факт, що сьогодні, коли ведеться війна проти царської імперії, сповнюється одне з найгарячіших бажань Шевченка, сповнюється його зазив, щоб український нарід вражою, злою кров'ю окропив свою волю. Сьогодні Ви, Товариші Стрільці, переводите в життя, в діло слова Шевченкового заповіту, бо зі зброєю в руках у тяжких кривавих боях, боретеся за святе, велике діло, яке мусить бути увінчане перемогою...".⁶⁸

Величезний вплив справила творчість Т. Шевченка на розвиток українського мистецтва в Галичині. Музична шевченкіана охоплює твори найрізноманітніших форм і жанрів: солоспіви, хори, кантати, балети, опери, симфонічні полотна. Вже у 60-70-ті роки ХІХ століття до "Кобзаря" звернулися Микола Лисенко, Михайло Вербицький. У 1868 році на Шевченківському концерті у Львові прозвучали два хорові твори на слова "Заповіту": один із них написав М. Лисенко, тоді студент Лейпцизької консерваторії, на прохання представників львівської громадськості, другий – західноукраїнський композитор М. Вербицький, від дня народження якого у 2015 році українська громадськість відзначатиме 200 років.

Три десятки чоловічих хорів на слова Т. Шевченка створив буковинський письменник і композитор Сидір Воробкевич. Найпоказовіший – "Огні горять", в якому він зумів втілити два контрастні музичні образи.

З-поміж хорових творів Генріха Топольницького масштабністю й оригінальністю музичної мови виділяється кантата "Хустина" для мішаного хору, двох солістів і фортепіано, де окреслені три музичні образи: дівчина жде з дороги чумака-коханого (І частина); чумаки в дорозі, з чужим добром на чужих возах (ІІ частина); смерть чумака і його похорон (ІІІ частина).⁶⁹

Низку творів на слова Т. Шевченка написав перший західноукраїнський професійний композитор Денис Січинський, зокрема хори "Минули літа", "Якби ви знали, паничі", "Один у другого питаєм"; солоспіви "У гаю, гаю", "І золотої, й дорогої", а також високохудожню кантату-поему "Лічу в неволі дні і ночі". Кантата написана для мішаного хору, тенора-соліста й фортепіано. У вступі й трьох розділах

Д. Січинський відтворив картину далеких оренбурзьких степів (вступ), тугу нестерпно гнітючих років поетового заслання (I епізод), протест проти "каламутного болота" поневолення, яке губило талант поета (партія соліста в середньому епізоді), і, нарешті, жакливу тогочасну дійсність, передану в цьому творі драматургічним перевтіленням народнопісенної теми (фінал).⁷⁰

Кантата Кирила Стеценка "Шевченкові" (1910) була написана на слова львівської поетеси К. Малицької. Це своєрідний музичний маніфест народних мас, їхньої боротьби за соціальне і національне визволення. Кантата для хору і соло-баритона складається з шести епізодів, що чергуються за принципом контрасту, утворюючи єдину логічну цілість.⁷¹

Філарет Колесса скомпонував на тексти Т. Шевченка хорові твори "Було колись в Україні", "Ой вмер старий батько", "Утоптала стежечку", "Закувала зозуленька", "Якби мені черевички" та інші. Низка музичних творів на слова Т. Шевченка належить музичному діячеві і композитору Іванові Біликовському, життєвий і творчий шлях якого був тісно пов'язаний зі Станіславом. Це, зокрема, хорові твори "Гамалія", "Думи мої, думи мої", "Ой три шляхи", "Ой гляну я, подивлюся", "Сонце заходить". Композитор і видавець музичних творів Ярослав Ярославенко написав хорові твори "Тече вода з-під явора", "Човен", "Садок вишневий" та "Над Дніпровою сагою". Великі хорові твори на слова Т. Шевченка "Гамалія", "Калина", "Ой нема ні вітру, ні хвили" створив один із засновників музичних товариств "Боян" у Львові та Перемишлі Йосип Кишакевич.

Станіслав Людкевич на початку ХХ ст. написав великі дослідження "Про основу і значення співності в поезії Тараса Шевченка" та "Про композицію до поезій Т. Шевченка", створив низку музичних творів на слова поета, найголовнішим із яких став знаменитий "Кавказ".⁷²

До безсмертних поезій Т. Шевченка неодноразово зверталися також Анатоль Вахнянин, Ярослав Лопатинський, Остап Нижанківський та інші західноукраїнські композитори. У пропаганді музичних творів на слова Т. Шевченка значну роль відіграли західноукраїнські співаки-професіонали Олександр Мишуга, Соломія Крушельницька, Іван Гушалевич, Модест Менцинський та інші, які часто виконували їх під час гастролей у багатьох країнах світу.

Музичні твори, написані українськими композиторами на слова Т. Шевченка, лунали насамперед на вечорах, присвячених роковинам народження та смерті поета. Про враження від одного з таких вечорів повідомив М. Павлик. Ідеться про вечір, присвячений 25-ій річниці від дня смерті Т. Шевченка, що відбувся у Львові 26 березня. За словами М. Павлика, Г. Бачинська продекламувала "Тополю", мішаний хор проспівав у супроводі оркестру оду "До Основ'яненка" "Б'ють пороги" та увертюру з опери "Різдвяна ніч" М. Лисенка. Було виконано хор "Над Прудом" Петра Бажанського на слова І. Воробкевича. Військовий оркестр виконав симфонію М. Вербицького. Іван Гушалевич, син о. Івана Гушалевича, проспівав тенорове соло з опери "Марта".

Перлиною всієї літературно-музичної частини вечорниць М. Павлик назвав хор із опери "Назар Стодоля" на музику Петра Ніщинського. "Трудно уявити собі щось більше ревне, українське. І не дивися: д[обродій] Ніщинський – один з найкращих знавців української поезії й музики і притім чоловік відповідної європейської просвіти, знаючий і пройнятий особливо старинною грецькою культурою (був професором літератури грецької в Атенах). Д[обродій] Ніщинський пробував і пера з незвичайним у нас щастєм, а, власне, переклав дуже гарно на українську мову кілька творів Софокла, "Одісею" і взагалі задумує присвоїти українській літературі

всі найвизначніші грецькі твори. В інтересі розвою бідної української літератури зичимо йому сего з усього серця та не менше гаряче бажаємо, в інтересі розвою нашої музики, аби швидко видав згадану оперу і взагалі працював далі і на цім полі. Що за пишне поле мав би тут він або д[обродій] Лисенко в Галичині, де тепер є, при руських читальнях, коло 200 мужицьких і маломіщанських руських хорів, представляючих чудовий музикальний матеріал, котрому однак хибує відповідної школи... і, так кажучи, одного животворного музикального духу, що зняв би наших домашніх музиків на висоту європейської музики..."⁷³

Далі М. Павлик зосередив свою увагу на доповіді довголітнього голови "Просвіти" О. Огоновського. Промова останнього характеризувалася лаконічністю та, на жаль, репрезентант народовців проігнорував цього разу програму Т. Шевченка, боячись внести дисонанс у цій справі між Т. Шевченком і галицькими народовцями. В першій частині доповідач назвав найважливіші сторінки з життя Шевченка. У другій – мав проаналізувати виконання програми Т. Шевченка. Проте замість цього доповідач перерахував завдання українських прихильників Т. Шевченка, поставлені ними ще в день його похорону 1861 р., зокрема: 1) перевезти тіло Т. Шевченка на Україну згідно з його заповітом; 2) поставити на могилі поета пам'ятник; 3) заснувати народну школу імені Т. Шевченка; 4) утримувати одного або кількох стипендіатів у Київському, Харківському університетах, в Одеському ліцеї та в Академії мистецтв; 5) видати його твори; 6) призначити нагороду за найкращу біографію поета українською мовою та найкращий критичний аналіз його творів; 7) допомагати його родині і 8) найближчим приятелям небіжчика щороку приходити на його могилу.

На думку М. Павлика, така програма навряд чи могла задовольнити галицьких русинів. "Чи підпише ж ся на се вповні хоть один русин, котрому лежить на серці дальший розвій своєї народності? – запитував М. Павлик. – Чи не мав же би сему закинути сам Шевченко? Чи се ж його дійсна програма, виходяча з його творів і цілого його життя? Ні! Галицькі народовці зрадили свого колишнього апостола ... І все це в хвилину, коли в Галичині все повертає в користь первісних основ галицьких народовців, коли все лізе їм само в руки (величезна зала "Народного дому" не могла вмістити прихильників *Шевченка!*) і коли сам руський народ у Галичині, очевидячки, починає висловлятися в дусі Шевченка і його дійсних прихильників!"⁷⁴

Ситуація могла би бути іншою, якби, на думку М. Павлика, народ мав у своїх руках не цензуроване народовцями видання деяких пісень, а всі, без винятку, твори Т. Шевченка.

Важливу роль у популяризації творів Т. Шевченка відіграв галицький театр товариства "Руська бесіда". Вже з моменту його заснування 1864 року в репертуарі театру поряд із п'єсами Івана Котляревського та Григорія Квітки-Основ'яненка була також п'єса "Назар Стодоля". "Шевченко, – відзначала тогочасна преса, – розкрив тут перед нами живий образ русько-козацького світу... із XVII століття, образ у рисах сміливих і оригінальних, яскраво змальованих і чаруючих". Серед перших виконавців ролей у постановках цієї вистави особливо відзначалася одна з найкращих актрис тогочасного галицького театру – Теофіля Бачинська, яка вдало виконувала роль Галі.

Знаменною віхою в сценічній історії "Назара Стодоли" на західноукраїнських землях стала вистава з участю Марка Кропивницького в ролі сотника Кичатого. Вона відбулася навесні 1875 року в Тернополі. Як згадують очевидці, М. Кропивницький грав дуже реалістично – трактував свою роль дещо інакше, ніж інші артисти.

1887 року в Станіславові галицький театр вперше поставив "Назара Стодолю" зі славнозвісними "Вечорницями" Петра Ніщинського. На початку ХХ ст. найбільш відомим виконавцем ролі Назара був Лесь Курбас, пізніше — видатний театральний діяч Радянської України. Слід відзначити, що п'єса Т. Шевченка включалася до репертуару театру "Руської бесіди" впродовж усього періоду його існування. Вона також входила до репертуару інших західноукраїнських театральних колективів — Буковинського народного театру (засновано в Чернівцях 1904 р.), Українського народного театру ім. Івана Тобілевича в Станіславові (створено у 1911 р.), "Тернопільських театральних вечорів" (засновано Лесем Курбасом у 1915 р.). Творами Т. Шевченка цікавилися також численні міські і сільські аматорські драматичні колективи.

У 1901 р. на сцені галицького театру було здійснено першу постановку драматичної переробки твору Т. Шевченка "Невольник" М. Кропивницького. На початку ХХ ст. репертуар театру поповнився оперою Миколи Аркаса "Катерина", яка не сходила зі сцени довгі роки. Роль батька чудово виконували артист Іван Рубчак та Микола Садовський, який у 1905-1906 рр. очолював цей театр. Тоді театр звернувся і до п'єси Івана Тогобочного "Мати-наймичка", написаної на основі поеми Т. Шевченка "Наймичка".

На початку ХХ ст. західноукраїнські школярі часто показували на шевченківських вечорах драматичні сценки з "Вінка на могилу Шевченка", виданого в 1903 році письменницею К. Малицькою.⁷⁵

Серед галицьких художників першим звернувся до творів Т. Шевченка Корнило Устиянович. Навчаючись у Віденській академії мистецтв, він познайомився з польським письменником Броніславом Залеським, приятелем Т. Шевченка, що перебував разом із поетом на засланні. Б. Залеський привіз із собою малюнки автора, зокрема його автопортрет. Ознайомившись із ними, К. Устиянович створив полотна "Шевченко на засланні", "Мар'яна-черниця", "Чернець", а також портрет поета.

Відомий художник і громадський діяч Іван Труш написав портрет поета і картину "Могила Тараса Шевченка в Каневі", Антін Манастирський — полотна "У ворожки" (1910), "Катерина" (1913). Над портретами Т. Шевченка працювали Микола Івасюк, Осип Курилас, Олена Кульчицька, Юліан Панькевич, Ярослав Пстрак, Осип Сорохтей. Графічні портрети поета виконав визначний український художник Василь Касян, уродженець села Микулинців, що біля Снятина, та В'ячеслав Розвадовський, життя і творчість якого на початку ХХ століття були тісно пов'язані з Коломиєю, де він жив у 1908-1911 роках.

На початку ХХ століття тісні зв'язки із західноукраїнськими землями налагодив племінник Т. Шевченка художник із Києва Фотій Красицький. У 1905 році він взяв участь у виставці українського живопису, організованій у Львові, запропонувавши для неї картини "Біля криниці", "У свято", "Гість із Запоріжжя", краєвид "Село Кирилівка" тощо. Влітку 1907 року Ф. Красицький відвідав мальовниче гуцульське село Криворівню, де написав етюди до портрета І. Франка та жанрові етюди "Гуцул на дарабі", "Гуцул на тлі Черемоша", "Гуцулка", "Дівчинка з села Криворівні", "Церква в селі Криворівні". 1914 року художник створив живописний краєвид "У Західній Україні".

У містах Західної України видавці активно використовували художні твори наддніпрянців під час виготовлення листівок. Так, ілюстрації художника з Полтавщини Опанаса Сластіона до поеми Шевченка "Гайдамаки" було відтворено на листівках у Коломиї, згодом їх видала гуцульська видавнича спілка в селі Жаб'є.

Ілюстрації до поеми Т. Шевченка "Тополя" було вміщено в листівках у Бучачі на Тернопіллі.

Барельєф із зображенням Кобзаря, який виконав скульптор з Полтавщини Михайло Гаврилко, віддрукували на листівці, виданій у Болехові, де якийсь час жив цей митець. 1918 року в Коломиї випустили 57 листівок із репродукціями живописних і графічних творів Т. Шевченка. Там же вийшла у світ листівка з репродукцією картини "Т. Г. Шевченко після повернення із заслання" роботи художника Юліана Панькевича. В 1917 році львівське видавництво "Русалка" випустило масовим тиражем кольорову листівку з портретом Т. Шевченка роботи Я. Пстрака.

14 березня 1886 року в 12 номері варшавського тижневика "Prawda" І. Франко надрукував невеличке повідомлення "25-та річниця смерті Шевченка та її відзначення в Галичині", у якому зазначив, що 10 березня минуло чверть віку від дня смерті найбільшого українського поета Т. Шевченка, що цей день кожного року для Галицької Русі є святковим. Відзначають важливу дату не тільки у Львові, й в інших містах і навіть у сільських читальнях. І. Франко дорікав старшим львівським українцям за те, що вони не організували жодного заходу, крім церковної відправи за душу покійного. Літературно-музичний вечір, підготовлений товариствами "Просвіта" і "Руська бесіда", було призначено аж на 25 березня. Натомість вечори, присвячені 25-ій річниці смерті Т. Шевченка, організувала молодь – учні української гімназії та члени "Академічного братства". На другому заході польська поліція доповідь редактора газети "Діло" Івана Белея заборонила.⁷⁶

На відзначення річниці готувалося нове стереотипне видання збірки хронологічно упорядкованих поезій Т. Шевченка і кількох праць, які висвітлювали його вплив не лише на українську, а й на інші літератури. На жаль, тоді це видання світу не побачило. Натомість Наукове товариство імені Шевченка у Львові надрукувало "Кобзар" у чотирьох частинах в 1893-1898 роках.

Згадав І. Франко у своєму повідомленні й М. Драгоманова, який прислав відкритого листа, опублікованого в польських часописах. У ньому М. Драгоманов гостро критикував галицьких народовців за їх непослідовність під час вшанування пам'яті Т. Шевченка. Приймавши уніатську програму єпископа Юліана Пелеша, "вони тим самим розірвали нитку, що з'єднувала їх з провідними ідеями українського поета, який у своїй поезії не тільки не був ні католиком, ні уніатським ревнителем, але навіть вийшов далеко за межі традиційного християнства. Внаслідок цього п. Драгоманов закликає до зміни "напряму", до надання "світського" характеру національній політиці".⁷⁷

Отже, духовна спадщина Т. Шевченка мала і нині має велику етноконсолідуючу силу, позитивно впливала і впливає на формування психології соборності української нації. Виступаючи прекрасним зразком, мова "Кобзаря" сприяла консолідації українців Наддніпрянщини, Галичини, Буковини та Закарпаття. Під впливом української літератури в Галичині відновлювалася власна література народною мовою. Твори Т. Шевченка збагачували національним духом широке коло галицької молоді. На їх основі талановиті письменники, композитори, художники, публіцисти, культурно-освітні діячі створювали літературні, музичні, драматичні, образотворчі твори, щорічно організували відзначення роковин народження і смерті поета. Величезного впливу творчості Т. Шевченка зазнало соціально-політичне життя та й сам національно-визвольний рух у Галичині.

Характеризуючи тогочасну українську людину, Микола Шлемкевич зазначив, що вона народилася не зі втечі в ситу вигоду, не із пристосуванства до чужих світів. Якщо гоголівський тип людини для самореалізації пересідав зі старих козацьких "до

нових російських імперських возів", то шевченківська людина "народилася з пориву створити свій власний світ з власних джерел і власних сил". Ідеї, думки, творчість Шевченкового генія стали тим живильним феноменом, який і надалі розвивається в свідомості українського суспільства. В умовах політичного протистояння між національно-патріотичними силами, які відстоюють демократичний розвиток нашої держави та її європейський вибір, і силами проросійської орієнтації, які заради своїх корпоративних і партійно-кланових інтересів готові завести Україну в підневільний союз із імперською Росією, актуальним є виховання шевченківської людини.

Саме така натхненна, пристрасна, запалена негаснучою думкою, що світитиметься найяснішим вогнем європейського поступу, людина виборює сьогодні на Майдані кращу долю для свого народу, про яку мріяв, за яку боровся Великий Українець Тарас Шевченко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ¹ *Свистун Ф.* Чем есть для нас Шевченко. – Львов, 1885; *Щурат В.* Шевченко про Галичину в 1846 р. // З життя і творчості Тараса Шевченка. – Львів, 1914; *Павлик М.* Тарас Шевченко й Галицька Україна // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т.Г. Шевченка в трьох томах. Том 1. Т.Г. Шевченко у вітчизняному дожовтневому літературознавстві. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1964; *Кобилецький Ю.* Шевченко і Франко. – Київ, 1964; *Дубина М.* Шевченко і Західна Україна. – Київ, 1969; *Франко І.* 25-та річниця смерті Шевченка та її відзначення в Галичині // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1980. – Т. 27. – С. 14; *Бернштейн М.* Франко і Шевченко (Спостереження над шевченкознавчою спадщиною І.Я. Франка). – Київ: "Дніпро", 1984; *Комаринець Т.* Спадщина Т. Шевченка та її значення для українського національного відродження. Перша наукова сесія НТШ. – Березень, 1990. Доповіді, повідомлення, матеріали. – Львів, 1992; *Лисяк-Рудницький І.* Український національний рух напередодні Першої світової війни // Історичні есе. – Київ: "Основи", 1994. – Т. I. – С. 471-483; *Льницький М.* Сторінки замовчуваного Шевченкознавства // Вісник НТШ. – Ч. 49 (весна-літо), 2013. – С. 21; *Бурдуланюк В.* Тарас Шевченко і Західна Україна // Галичина. – Львів, 2013. – 7 березня.
- ² Див.: *Левіцький К.* Михайло Димет давній львівський громадянин // Діло. – Львів, 1938. – 30 серпня. – С. 3.
- ³ Див.: *Бурдуланюк В.* Тарас Шевченко і Західна Україна // Галичина. – Львів, 2013. – 7 березня.
- ⁴ *Франко І.* Іван Гушалевич // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1982. – Т. 35. – С. 58.
- ⁵ *Франко І.* [Вступ до докторської дисертації "Політична поезія Шевченка 1844-1847 рр."] // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1980. – Т. 27. – С. 244.
- ⁶ Див.: *Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка. – Нью-Йорк; Париж; Мюнхен, 1955. – С. 195.
- ⁷ *Франко І.* Русько-український театр (Історичні обриси) // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1981. – Т. 29. – С. 310.
- ⁸ *Франко І.* Южнорусская литература // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ, 1984. – Т. 41. – С. 137.
- ⁹ Цит. за: *Трусевич С.* Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50-70-х роках XIX ст. – Київ, 1978. – С. 67.
- ¹⁰ Там же.
- ¹¹ *Терлецький О.* Галицько-руське письменство 1848-1865 рр. – Львів, 1903. – С. 101.
- ¹² Див.: *Франко І.* Українські "народовці" і радикали // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1986. – Т. 28. – С. 199.
- ¹³ Див.: *Левіцький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. – Львів, 1926. – С. 100.
- ¹⁴ *Терлецький О.* Москвофіли і народовці в 70-их рр. – Львів, 1902. – С. 24.
- ¹⁵ *Чорногора Ф.* (Танячкевич Д.) Письмо народовців руських до редактора політичної часописи „Русь” яко протест і меморіал. – Відень, 1867. – С. 3, 5, 6, 15.

-
- ¹⁶ Франко І. Українські "народовці" і радикали // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1980. – Т. 28. – С. 199-200.
- ¹⁷ Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах. III частина. – Львів, 1938. – С. 23.
- ¹⁸ Трусевич С. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50-70-х роках XIX ст. – С. 32.
- ¹⁹ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Нью-Йорк, 1990. – С. 506.
- ²⁰ Франко І. Ukraine irredenta // В кн.: Вивід прав України. – Нью-Йорк, 1964. – С. 129.
- ²¹ Франко І. Южнорусская литература. – С. 141.
- ²² Драгоманов М. Шевченко, українофіли і соціалізм // Вибране... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. – Київ: "Либідь", 1991. – С. 329.
- ²³ Драгоманов М. Шевченко, українофіли і соціалізм // Вибране... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. – Київ: "Либідь", 1991. – С. 400-401.
- ²⁴ Франко І. До М.П. Драгоманова. Львів, 2 лютого 1886 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1986. – Т. 49. – С. 22-23.
- ²⁵ Драгоманов М. Двадцятип'ятилітні роковини смерті Т. Шевченка і галицькі народовці // Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. / Упорядники І. Романченко, В. Лисенко. – Київ, 1970. – Т. 2. – С. 150.
- ²⁶ Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1986. – Т. 45. – С. 424.
- ²⁷ Франко І. Нові праці про Україну // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1980. – Т. 27. – С. 194.
- ²⁸ Франко І. Нові праці про Україну. – С. 194.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Бернштейн М. Франко і Шевченко (Спостереження над шевченкознавчою спадщиною І. Я. Франка). – Київ: "Дніпро", 1984. – С. 13.
- ³¹ Франко І. До О.М. Рошкевич. Львів, 29 лютого 1876 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1986. – Т. 48. – С. 46.
- ³² Бернштейн М. Франко і Шевченко. – С. 58.
- ³³ Див.: "Світ". – Львів, 1881. – Ч. 8-9. – С. 158.
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ Франко І. Українські "народовці" і радикали. – С. 198-199.
- ³⁶ Там само. – С. 199.
- ³⁷ Там само.
- ³⁸ Франко І. Українські "народовці" і радикали. – С. 199-200.
- ³⁹ Там само. – С. 200.
- ⁴⁰ Франко І. Ще в справі "Гуса" // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1980. – Т. 28. – С. 131.
- ⁴¹ Франко І. Ще в справі "Гуса". – С. 76.
- ⁴² Франко І. Українські "народовці" і радикали. – С. 200-201.
- ⁴³ Франко І. Южнорусская литература // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ, 1984. – Т. 41. – С. 139.
- ⁴⁴ Див.: Там само. – С. 204.
- ⁴⁵ Там само. – С. 206.
- ⁴⁶ Франко І. Южнорусская литература. – С. 206.
- ⁴⁷ Франко І. З останніх десятиліть XIX віку // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1984. – Т. 41. – С. 473-474.
- ⁴⁸ Франко І. З останніх десятиліть XIX віку. – С. 474.
- ⁴⁹ Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. Письмо перше // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1980. – Т. 26. – С. 74.
- ⁵⁰ Франко І. Михайло П[єтрович] Старицький // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1982. – Т. 33. – С. 233.
- ⁵¹ Франко І. П. Грабовський про Шевченка // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1981. – Т. 32. – С. 50.
- ⁵² Там само.
- ⁵³ Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX-XX ст. – Львів: ІУ, 2001. – С. 171.

-
- ⁵⁴ *Свистун Ф.* Чем єсть для нас Шевченко. – Львів, 1885. – С. 102.
- ⁵⁵ *Свистун Ф.* Чем єсть для нас Шевченко. – Львів, 1885. – С. 102.
- ⁵⁶ *Павлик М.* Тарас Шевченко й Галицька Україна. – С. 194-195.
- ⁵⁷ *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1984. – Т. 41. – С. 318.
- ⁵⁸ *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1984. – Т. 41. – С. 280.
- ⁵⁹ Твори Тараса Шевченка. Кобзар. – Львів, 1908. – Т. 1. – С. 5.
- ⁶⁰ Там само.
- ⁶¹ Див.: *Бурдуланюк В.* Тарас Шевченко і Західна Україна // Галичина. – Львів, 2013. – 7 березня.
- ⁶² Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847-1914). Збірник документів і матеріалів. – Київ, 2013. – С. 322.
- ⁶³ Там само.
- ⁶⁴ Там само. – С. 323
- ⁶⁵ Там само.
- ⁶⁶ *Лепкий Б.* Голос надії // Богдан Лепкий. Поезії, 1990. – С. 1.
- ⁶⁷ *Ріпецький С.* Українське січове стрілецтво. – Львів, 1995. – С. 163.
- ⁶⁸ *Мелень Т.* Український Легіон // Вісник Союзу Визволення України. – Львів, 1915. – Ч. 15-16. – С. 89.
- ⁶⁹ Див.: *Білинська М.* Грає кобзар, виспіває. – Київ: "Музична Україна", 1981. – С. 61.
- ⁷⁰ Там само.
- ⁷¹ Див.: *Білинська М.* Грає кобзар, виспіває. – Київ: "Музична Україна", 1981. – С. 89.
- ⁷² Див.: *Бурдуланюк В.* Тарас Шевченко і Західна Україна // Галичина. – 7 березня.
- ⁷³ *Павлик М.* Тарас Шевченко й Галицька Україна. – С. 192.
- ⁷⁴ *Павлик М.* Тарас Шевченко й Галицька Україна. – С. 193-194.
- ⁷⁵ Див.: *Бурдуланюк В.* Тарас Шевченко і Західна Україна // Галичина. – 7 березня.
- ⁷⁶ Див.: *Франко І.* 25-та річниця смерті Шевченка та її відзначення в Галичині // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ: "Наукова думка", 1980. – Т. 27. – С. 14.
- ⁷⁷ Там само.